

LITTERATUR

EN ENGELSMAN SER PÅ GUSTAV II ADOLF

Av ALF ÅBERG

När Gustav II Adolf år 1611 besteg Sveriges tron, var det ett litet, armt och ålderdomligt rike som han övertog. Man har beräknat, att det vid den tiden bodde knappa 1,3 milj. människor inom landets gränser; av dem bodde 900 000 i det egentliga Sverige och 400 000 i Finland. Hela Lappland och de väldiga skogsområdena mot norska gränsen liksom också stora delar av det inre Finland var rena ödemarker. Inte heller de bebodda områdena av landet hade någon närmare förbindelse med varandra. Det var sjöarna och vattendragen som band samman de olika bygderna. På somrarna tog man sig fram med båt och, när frosten kom, med kärra och häst, men så snart den resande måste lämna vattenvägarna, kunde han bara med möda leta sig fram på hästryggen. Ännu år 1634 tog det tjugo dagar att resa från Kalmar till Stockholm längs den steniga och slingrande landsvägen. Till sjöss gick resan naturligtvis mycket snabbare.

En av de skottar som tjänstgjorde i Gustav Adolfs armé skrev en gång hem, att i Sverige fanns det bara en kung, en religion och en enda läkare. Läkaren var utlänning och kungens egen livmedicus. Hygien stod lågt. De flesta av dem, som överlevde spädbarnsåren, dog unga genom epidemier och undernäring. Kosten var oerhört enformig. Nästan halva året måste folket på landsbygden och i de små städerna undvara färsk mat. Man åt salt

smör, salt kött och salt fisk. Mot slutet av vintern svalt kontinuerligt huvuddelen av befolkningen. Jordbruket stod i stort sett på samma primitiva nivå som under medeltiden, och avkastningen på åkrarna var också låg.

Penningsystemet spelade ännu en underordnad roll. Bönderna betalade sina skatter med varor, och med samma produkter sålde och handlade man. Det var en omständlig procedur. När dalslänningarna — för att nämna ett av Eli Heckschers exempel — ville köpa fisk av bohuslänningarna, kunde de bara erbjuda smör som betalning. Men bohuslänningarna ville inte ha smör. Då fick dalslänningarna i stället sälja sitt smör i Värmland mot järn som utbyte. Järnet lämnade de sedan till bohuslänningarna, och så fick de äntligen sin fisk. När Gustav Adolf övertog riket, härskade där ännu samma naturaekonomi som under hans farfar Gustav Vasas tid. Det var ett ekonomiskt system, som var naturligt för ett gammalt bondeland men som inte gick att förena med aktiv utrikespolitik och militära företag på andra sidan Östersjön.

De utlänningar som besökte vårt land gjorde nedslående jämförelser med den tidens stormakter Frankrike, England, Holland och Tyskland väster om Elbe. De lade märke till den allmänna fattigdomen, kapitalbristen, den lilla medelklassen, de obetydliga städerna och handeln som till stor del låg i utländska händer. Och när vi lä-

ser deras berättelser, frågar vi oss: hur kunde detta lilla fattiga och primitiva land på knappa tjugo år bryta sig ut ur sin isolering och på ett avgörande sätt ingripa i världshistorien? Den frågan har senast en engelsk forskare Michael Roberts ställt sig, och han har också sökt besvara den i ett mäktigt tvåbandsarbete på nära 1500 sidor — »Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632» (Longmans, Green and Co. London–New York–Toronto 1953–1958).

Michael Roberts är professor i historia vid The Queen's University i Belfast, den protestantiska utposten på det katolska Irland. Man förstår att han känt det inspirerande att syssla med en troshjälte, som var lyckosam i det jordiska, en man som hade förståelse för politiska och militära realiteter och vars gärning i alla avseenden hörde framtiden till.

Roberts har inte gjort några källforskningar utan bygger helt och hållet på den tryckta litteraturen. Den behärskar han fullkomligt. Det är ett välbalanserat arbete, fritt från originella och överraskande slutsatser, som objektivt och lättfattligt presenterar Gustav Adolfs gärning för en engelskspråkig publik. Han är fullt objektiv i sina omdömen. När han i den sista delen något övervärderar Gustav Adolfs militärorganisatoriska insatser, beror det bara på att den svenska litteraturen på detta område inte räckt till. Det är häpnadsväckande att en utlänning kunnat leva sig så helt in i ett annat folks levnadsvillkor och föreställningar. Vi saknar på svenskt språk en motsvarande bred och pålitlig framställning av samhällets omvandling på 1600-talet. För att få en överblick över den ofta svårtillgängliga svenska litteraturen måste vi söka oss till Roberts' arbete.

I en första del som kom ut för fem år sedan sysslade Roberts med Gustav

Adolfs politiska och kulturella insatser. Han berättade om kungens arbete på en författning, en regeringsform byggd på frihetens och lagens grund. Han ägnade också stort utrymme åt de många reformerna inom undervisningsväsendet, och berörde även den allmänna folkundervisning, som vi tack vare kyrkan fick långt före något annat land i Europa. Roberts framhöll samtidigt, att kungen hade en tolerantare och friare syn på folkbildningen än de dogmatiska lutherska teologerna. Roberts hade också mycket att berätta om den götiska tro, som Gustav Adolf gjorde till sin och som han förenade med sin religiösa tro. Maktpolitikern och troskämpen förenades i hans gestalt. Kungens politik i Polen och Tyskland bars upp av dessa båda motiv, som för honom mer och mer växte samman till ett: Sveriges säkerhet och den evangeliska saken.

I den nyutkomna andra delen berättar Roberts om Gustav Adolfs insatser i det trettioåriga kriget, men dessförinnan ger han en bred skildring av den ekonomiska bakgrunden till den militära kraftutvecklingen. Sveriges industri var helt koncentrerad till Bergslagen, och kungen engagerade sig livligt för gruvbrytningen. Han satsade pengar på nya uppfinningar, och han inkallade också utländska tekniker och riskvilliga företagare, bland dem i första hand Louis De Geer. Järnet hade hittills varit den viktigaste exportvaran, men från sekelskiftet 1600 började priset på koppar att stiga på kontinenten, och detta fick till följd en stark expansion för den svenska kopparindustrin. Kopparen från Falu koppargruva fick rikspolitisk betydelse — utan de inkomster den drog till landet skulle de stora militära segrarna ha varit otänkbara.

Ett av de intressantare kapitlen handlar om kungens försök att skaffa

fram reda pengar för att finansiera kriget. Han ökade skatterna, och för att göra skatteuppbörden effektivare och få varorna omvandlade i pengar, började han arrendera ut områden som förlänningar. Det var en ödesdigert utveckling, eftersom han därmed lade grunden till ett adelsvälde över bönderna, men kungen måste ersätta naturasystemet med modernare finansmetoder. Han prövade också andra utvägar att öka inkomsterna: tullar, statligt monopol på den livsviktiga salthandeln, handelskompanier och ökad kontroll över bergsbruket.

När han överförde sin armé till Tyskland, hoppades han att kriget skulle betala sig självt genom att de krigsdrabbade tyska områdena underhöll hans trupper. Det var ett övertygande argument för att det krigströtta och skattetyngda svenska folket skulle önska ett ingripande i Tyskland. Det visade sig också att utgifterna till armén kraftigt minskade åtminstone under de närmast följande åren. På andra sätt fick folket desto tyngre kontakt med kriget, kanske mest genom utskrivningarna av soldater till den nyorganiserade armén och flottan. Kriget ökade möjligheterna till avancemang för dugliga bondpojkar men ökade

samtidigt de sociala motsättningarna i riket.

I ett slutkapitel ställer Roberts in Gustav Adolfs gärning i sitt historiska sammanhang. Kungen bröt mot Sveriges traditionella orientering österut genom att engagera Sverige i det tyska kriget. Han gav också Sverige en ledande ställning i den protestantiska världen, som den i längden inte kunde upprätthålla. Gustav Adolf var ingen profet. Han kunde inte veta att den stormaktsställning, hans segrar lade grunden till, en gång skulle bli en källa till svaghet och fara för riket. Politiska, religiösa och strategiska krav tvingade honom att ingripa i kriget. Han betraktade sig som ett Guds verktyg men blev aldrig bigott eller fanatisk som så många andra gudsmän. Han var tolerant inte bara mot kalvinisterna utan också mot katolikerna. Det var inte en statsmans uppgift, förklarade han kort före sin död, att tvinga någons samvete.

Det mäktiga intryck kungen gjorde på sina engelska och skotska legoknektar har de själva vittnat om. Roberts slutar sitt verk genom att citera en av dem, överste Monro: »Gud give att jag än en gång fick tjäna under en sådan Herre i detta gamla krig!»